

Russell Kirk:

KONZERVATIVNÍ SMÝŠLENÍ

Občanský institut, Praha 2000, 582 stran

Jestliže bylo záměrem Občanského institutu vydat kanonickou knihu konzervatismu, nemohl vybrat lepší než Kirkovo *Konzervativní smýšlení*. Tato kniha z dějin politických idejí podnítila rozvoj konzervatismu v poválečné Americe, aby konkuroval do té doby jediné živé tradici politického myšlení této země – tradici liberalismu. R. Kirk (1918-1994) vydal *Konzervativní smýšlení* poprvé ve svých pětácti v r. 1953 (psal je jako svou doktorskou práci a bylo jeho druhou publikovanou knihou). Český překlad vychází ze sedmého, přepracovaného vydání z r. 1986. Kniha vzbudila v Americe ohromný ohlas a z autora učinila mluvčího v té době se formujícího proudu (tradicionalistického) konzervatismu. Kirk byl plodným autorem, vydal více než dvacítku knih, mezi nimi *A Program for Conservatives* (Chicago 1954), *Enemies of the Permanent Things* (New Rochelle 1969), *The Roots of American Order* (La Salle 1974) a antologii *The Portable Conservative Reader* (New York 1982).

Kirk psal *Konzervativní smýšlení* s jednoznačným praktickým záměrem: přilákat stoupence. Úkol popularizovat konzervativní myšlenky, ze kterého vyplývá potřeba psát srozumitelně, stál proto nad akademickou ambicí. Výklad je do velké míry založen na konfrontaci, a to jak s historickými, tak i se soudobými politickými protivníky. Jako hlavní odpůrci konzervatismu vystupují v Kirkově knize francouzský osvícenský racionalismus, Rousseau, benthamovský utilitarismus, pozitivismus a marxismus. Neobyčejně velký podíl na specifické kvalitě knihy má Kirkův velmi emotivní a barvitý styl. Obrázek o rázu knihy i projektu, který za ní stál, si lze vytvořit podle následujícího výměru samotného autora: „metaforické bombardování chtělo odvrátit bom-

by skutečné – snažilo se zadržet postupující anarchii našeho rozporuplného světa“ (str. 14). Už jen maličko náročnější čtenář rychle odhalí i slabiny tohoto stylu. Kirk například neváhá dokazovat intelektuální převahu přívrženců konzervatismu poukazy na relativně úspěšný historický vývoj určitého národního společenství, aniž by nějak blíže dokládal jejich praktický pozitivní vliv na tento vývoj. Ilustruje to třeba pochvalné tvrzení, že „od Burkova odchodu z politiky nedošlo v Anglii ani k jediné převratné rebelii...“ (str. 18). Nežřídka si pomáhá odvážnými zevšeobecňujícími tvrzeními, kupříkladu: „*Sumáhleností, jež bývá pro liberály typická, [Macaulay] předpokládal, že instituce a ideje vhodné pro jeden národ lze naroubovat ... na jiný ...*“ (str. 221).

Pokud jde o obsah a členění knihy, Kirk nehledá vlastní zdroje americké konzervativní tradice, ale buduje představu, že americký konzervatismus se vyvinul bezprostředně z konzervatismu britského. Za původce „uvědomělého“ konzervativního smýšlení a věčný vzor pro konzervatismus v Británii i v USA považuje Kirk britského politika (po skoro celý aktivní politický život příslušníka strany whigů) a politického myslitele druhé poloviny osmnáctého století, Ira Edmunda Burka. Burkovi je jako jedinému v knize věnována celá (druhá) kapitola. Všichni ostatní byli do knihy zařazeni proto, že u nich Kirk nachází více či méně přímou inspiraci Burkem (str. 24). Jde výhradně o Američany a Brity, jedinou výjimku tvoří Alexis de Tocqueville, který byl ovšem Burkem nesporně silně inspirován a měl úzký vztah k Americe. V jedenácti kapitolách, které následují po Burkovi, sleduje Kirk paralelně dva příběhy o vývoji konzervativních myšlenek v Americe a v Británii.

* * *

Při výkladu postavy zvolené za klíčovou pro konzervativní smýšlení – Edmunda Burka – se Kirk staví do zřejmě opozice k dlouho převažující tradici sahající do devatenáctého století, která interpretovala Burka jako liberální-

ho utilitaristu (např. H. T. Buckle, J. Morley). Ta stavěla na těch Burkových textech, které předcházely Francouzskou revoluci a vydání jeho *Úvah o revoluci ve Francii* (1790). Za úhelny kámen jeho politického uvažování pokládala jeho odstup od metafyzických spekulací a zavrhování ideje abstraktních přirozených práv. Všimla si takových poznámek v Burkových projevech, podle kterých by Burke ochotně vyměnil pravdu za mír. Kirkův výklad se na druhé straně liší i od obrazu Burka, který si uchovali britští toryové. Pro ně byl Burke inspirující svým odmítavým postojem k Francouzské revoluci s jejími možnými důsledky, jenž byl doprovázen rozhodnou obhajobou tradičních britských politických institucí. Kirk předpokládá, na rozdíl od obou předchozích skupin vykladačů, že nám Burke zanechal konzistentní řadu spisů, ve které předložil nejprve v latentní podobě a pak – vyprovokován nebezpečím přicházejícím z Francie – otevřeně a pregnantně trvalou konzervativní doktrínu. Novější burkovské bádání považuje Kirkův výklad Edmunda Burka s názvyky tomismu (obhajobě tohoto výkladu věnoval svou – v jeho případě přísně vědeckou – knihu *Edmund Burke and the Natural Law* Peter L. Stanlis; kniha vyšla r. 1958 s Kirkovou předmlouvou) za jednostranný v podobné míře, jako byl jednostranný výklad liberálně utilitaristický.

Součástí konzervativní doktríny, kterou Russell Kirk vykládá prostřednictvím Edmunda Burka, je na prvním místě víra v božský řád, který se zrcadlí v řádu společenského uspořádání, z čehož vyplývá, že politika, etika a náboženství spadají v jedno. Politika je oblastí, ve které také jde podstatně o hledání pravdy a spravedlnosti. Občané jsou v tomto pojetí konzervatismu objekty, od kterých se vyžaduje poslušnost božímu záměru. Kirkův konzervatismus zahrnuje vyhraněnou skepsi k lidské přirozenosti, která vychází ze zdůrazňování zkaženosti prvotním hříchem. Jako záchranu pro lidi v takové stavu nabízí působení společenských vůdců, tedy společenská nerovnost

se jeví jako přirozená a tudíž žádoucí. Role konzervativní tradice a konzervativních institucí (např. britské královské koruny, církve) je pak udržovat přirozený společenský řád, který je hierarchický. Z různých poznámek lze dovodit, že Russell Kirk věří, že právě předindustriální společnost Burkovy doby odpovídala nejlépe lidské přirozenosti.

V Kirkově podání jakoby byly racionalistické doktríny pokoušející se postihnout původ a povahu lidské společnosti, proti kterým Burke brojil, nahrazeny neméně pevnou doktrínou o transcendentálně zakotveném řádu. Osvícenská doktrína o (nepravých) přirozených právech je pouze vystřídaná systémem skutečných práv a povinností, které vyplývají z naší podřízenosti Bohu. Rozdíl spočívá jen v tom, že ty skutečné není možné shrnout do jednoho konečného seznamu, ale mohou být jen *ad hoc* vtisknuty do konkrétní podoby občanských zákonů. Tady leží původ Kirkova respektu k pluralitě konkrétních politických cílů, které si různí konzervativci před sebe kladli. Rovněž zdroje poznání pravdy o lidské společnosti byly v konzervatismu obohaceny. Vedle rozumu má svou hodnotu i zjevení, intuice a zkušenost. Zvláště ceněné jsou zděděné předsudky, neboť, za prvé, jako jedna z podob „kolektivního intelektu lidstva“ pomáhají rozpoznat řád světa; za druhé, zajišťují citový vztah k tomuto řádu, a tím zajišťují jistým a nenásilným způsobem chování lidí, které tomuto řádu vyhovuje; za třetí, zajišťují konformitu chování, která udržuje společnost pohromadě; za čtvrté, jsou vždy pohotově k dispozici; za páté, jsou vhodnou podobou usměrňování nedostatečně inteligentních mas, které navíc nedisponují časem, který by jim dovolil se ve společenských záležitostech pokusit orientovat; a za šesté, drží na uzdě rozumem neukočirovatelné choutky.

Považují za vhodné upozornit, že politické pamflety, parlamentní řeči a dopisy, které tvoří většinu Burkovy písemného odkazu, dovolují ještě jinou interpretaci jeho politického smýšlení. Zdá se opodstatněné vzít vážně

jeho skepticismus k lidským možnostem rozpoznat mravní správnost konkrétního společenského řádu. Je dobré neopomenout jeho poměrně nízkou důvěru v možnost politicky řídit společenskou dění směrem k uskutečnění nějakého mravního předpisu. Je možné zhlédnout, že Burke uznává jistou neopominutelnou míru autonomie politické sféry, v jejímž rámci jsou politická účelnost, efektivita a obecně uznávaná prospěšnost hlavními měřítky politického jednání. A nakonec je třeba poukázat na dezinterpretaci, které se Kirk dopouští vzhledem k Burkově představě o lidské přirozenosti, když líčí roli lidských vášní jako zcela negativní. Zdá se mi, že interpretace konzervatismu, která by zohlednila tyto rysy Burkovy smýšlení, by nemusela být tak přísná a autoritářská, jak ji nacházíme v Kirkově knize *Konzervativní smýšlení*.

Namísto toho je to především síla morálního vlivu, obhajoba politické role náboženství, snaha o udržení aristokratické vrstvy ve společnosti a nedůvěra k demokracii, co Kirk vítá se sympatiemi až nekritickým nadšením u příštích stoupenců konzervatismu. Ty méně šťastné stoupence konzervatismu provází shovívavá, ale přesto nesmlouvavá kritika. Je jeden klad, který nachází snad v všech bez rozdílu, a to je výrazný a nesmlouvavý charakter jejich osobností.

* * *

První vlnou amerického konzervatismu, kterou Kirk zaznamenává, byli Federalisté, kteří dominovali politice ve Spojených státech během prvních deseti let jejich existence. Z autorů souboru *Listy federalistů* se zabývá především Alexandrem Hamiltonem. Tomu se dostalo řady výtek, z nichž na prvním místě stojí jeho nedostatek prorockého smyslu. Dočteme se i pro konzervativce překvapivý odsudek: „Hamilton byl opozdilcem za svou dobou, nikoliv prorokem doby nové.“ (str. 105). Za „pravého konzervativce“ mezi Federalisty považuje Kirk druhého amerického prezidenta Johna Adam-

se. Dále píše o vůdci Federalistů v Kongresu, Fisheru Amesovi a o předsedovi Nejvyššího soudu Johnu Marshallovi. Vyprávění o americkém konzervatismu po nástupu Republikánů k moci se stěhuje na Jih, k excentrickému Johnu Randolphovi z Roanoke a Johnu Calhounovi z Jižní Karolíny, viceprezidentovi USA mezi lety 1825-32, který byl intelektuální oporou jižanského konzervatismu. Tento posun zároveň rozvírá propast, která oddělovala konzervatismus Severu a Jihu, když Sever byl nadšen pro industrialismus a obhajoval silnou federální vládu, zatímco Jih hájil tradiční podobu agrárního života, což zahrnovalo i obranu otrokářství a myšlenky rasové nerovnosti, a vyzdvihoval moc jednotlivých států oproti moci federální vlády.

Za bezprostřední nástupce Burkovy v Británii považuje Kirk romantika Waltera Scotta a (podle Kirka „osvíceného“) státníka George Canninga, kterého Burke získal pro politiku a Pitt pro stranu toryů. Dále Samuela Taylora Coleridge, v první řadě básníka a vůdčího představitele tzv. Jezerní školy, kterého Kirk považuje za jednoho z nejvýznamnějších konzervativních filozofů, neboť ještě posílil význam spojení náboženství a politiky, o kterém už byla řeč u Burka.

Mezi liberální konzervativce řadí Kirk T. B. Macaulaye, britského historika, na kterém si cení hlavně výpadů proti utilitarismu, amerického romanopisce Jamese Fenimora Coopera a A. de Tocquevilla, který obohacuje konzervatismus o důraz na vzdělání dostupné pro široké vrstvy.

Ameriku devatenáctého století líčí Kirk v podstatě jako nešťastné období, kdy konzervativci stáli více méně bezradně tváří v tvář postupujícímu industrialismu. Navíc se schylovalo k občanské válce, a tím se situace stala bezvýchodnou už úplně, jak Kirk dokládá následující odevzdanou větou: „Čím bylo pravděpodobnější, že vypukne občanská válka, tím silněji se američtí konzervativci přesvědčovali o tom, že široko daleko není v dohledu

politická strana, do jejíhož čela by se mohli postavit – anebo ji alespoň odmítnout“ (str. 268). Do kapitoly z tohoto období zařadil Kirk šestého amerického prezidenta Johna Quincy Adamse, kterého označuje za „nepravého konzervativce“, protože byl váhavý ve svém stanovisku k demokracii, a navíc v pozdějších letech dospěl k „humanitářskému útoku proti otrokářství“ (str. 270). S jistou nadějí hledí Kirk na nastupující katolicismus, jmenovitě na Orestese Brownsona, který šířil jeho vliv. Za vůbec nejvlivnějšího konzervativního myslitele tohoto období označuje Nathaniela Hawthorna, amerického spisovatele, který se soustředil především na líčení utrpení, které pochází z lidské hříšnosti.

Britští konzervativci zvládli toto období podle Kirkova líčení podstatně lépe, a to díky představitosti a flexibilitě Benjamina Disraeliho. Popustili ovšem uzdu volebním reformám, což nezadržitelně ničilo starý řád. Také zde sleduje Kirk posilování katolicismu a v této souvislosti působení Johna Henryho Newmana, kardinála a propagátora katolictví v Anglii. Mezi dalšími oporami konzervatismu nachází Kirk právníka Henryho Maina a historika Williama Leckyho.

V období od konce občanské války do začátku první světové války nachází Kirk v Americe stopy konzervatismu především u severanů Jamese Russela Lowella (politický básník), vydavatele E. L. Godkina a dalších příslušníků rodu Adamsů – Henryho a Brookse, i když ve všech případech to byl konzervatismus ovlivněný liberalismem.

Jako stoupencům konzervatismu v Británii na úsvitu dvacátého století věnuje Kirk největší prostor Georgi Gissingovi, realistickému spisovateli, pišícímu o životě chudiny, ke které ovšem na rozdíl třeba od Dickense necítil žádnou soustrast, a z politiků Arthuru Balfourovi; trochu překvapivě ne jeho strýci lordu Salisburyemu, který byl opakovaně toryovským premiérem a bývá někdy považován za nejvýznamnějšího britského konzervativce 19. století. Řadu uzavírá W. H. Mallock, pro-

tidemokratický publicista a „ultrakonzervativce“.

V kapitole o americkém konzervatismu po roce 1918 nenachází Kirk mezi politiky žádného, který by se mu zdál důležitý pro vývoj konzervativních myšlenek (neuznal za takové např. ani prezidenty Clevelanda a W. H. Tafta, ani senátora Roberta Tafta), a obrací se raději k filozofům a literátům nezpochybnitelně konzervativním: Irvingu Babbitovi, Paulu Elmerovi Morovi a Georgi Santayanovi. Poslední z nich – španělského původu – chová opět hlubokou sympatii ke katolictví.

Posledním konzervativním hrdinou v Kirkově knize je básník T. S. Eliot. Jmenovali jsme alespoň ty, kterým se v Kirkově knize dostalo největšího prostoru.

* * *

Překladatelé do češtiny se zřetelně přizpůsobovali popularizačnímu charakteru Kirkovy knihy. Úspěšně si hleděli čtivosti, někdy i za cenu přehnaného vyostření Kirkova vlastního soudu. Ani přechod od jednoho překladatele ke druhému mezi šestou a sedmou kapitolou není výrazněji znát. Na chybu v překladu, která znesnadňuje porozumění autorově myšlence, jsem narazila snad jen jednou. Je to v překladu citátu F. Amese, kdy věta v originále zní: „It is indeed a law of politics as well as of physics, that a body in action must overcome an equal body at rest“. Český překlad – „Zákon, podle něhož může pohybující se těleso uvést jiné těleso z klidu do pohybu jedině na úkor své hybnosti, platí právě tak v politice jako ve fyzice“ (str. 106) – je sice fyzikálně správně, ovšem říká něco jiného než věta: v politice stejně jako ve fyzice platí zákon, že pohybující se těleso má převahu nad stejným tělesem, které je v klidu. Kirk v knize pokračuje: „A právě to je podle Amesových slov věčným handicapem konzervatismu.“ Z věty v českém překladu lze jen velmi těžko zahlédnout, co má asi na mysli.

Knihy je velmi pěkně a pečlivě vydaná. Redaktorům uniklo v celém dlouhém textu

jen velmi málo chyb. Autorův text je doplněn řadou redakčních poznámek, doplňujících informace užitečné pro českého čtenáře. Snad by se též hodilo doplnit alespoň základní biografické údaje o pojednávaných osobnostech, protože těch se nám v Kirkově rapsodickém výkladu obvykle nedostává.

Souhrnem lze říci, že čtenář Kirkova *Konzervativního smýšlení* se nedočká nestranné analýzy konzervativních idejí, ale vášnivě zaujatého, tendenčního vypravování, které ho vtahuje do živého prostředí anglosaských intelektuálních dějin. Kirkovým živlem není akademická důkladnost, nýbrž předávání politického přesvědčení. Při všech výhradách k obsahu, vzhledem k rozsahu recenze jen naznačených na příkladu Kirkovy interpretace Burka, je to velice čtivé a přístupné pojednání o konzervativních politických idejích a osobách s nimi spjatých, rozsahem nesrovnatelné s ničím, co se dosud na českém knižním trhu objevilo. Jedná se zároveň o dnes již klasickou a v americkém pravicovém prostředí vlivnou knihu. Svě čtenáře si jistě najde i u nás, ale ti náročnější by k dílu měli přistupovat s kritikou obezřetností.

Blanka Mouralová

Caspar von Schrenck-Notzing (ed.):

LEXIKON DES KONSERVATISMUS

Leopold Stocker Verlag, Graz/Stuttgart, 1996, 607 stran

Ačkoli již čtyři roky starý, je to dodnes ojedinělý pokus sestavit lexikon konzervatismu, který by pokrýval fenomén konzervatismu jako celek (i když, jak uvidíme, z určitého ne zcela samozřejmého hlediska). Konzervatismu v německé jazykové oblasti je v něm sice věnováno nepoměrně více prostoru než konzervatismu v jiných zemích, slovník se ale zdaleka neomezuje jen na něj. Podle editora nebylo záměrem sestavit slovník německého

konzervatismu, ale potřeba dodržet předpokládaný rozsah si disproporci vynutila. Také všech 40 spoluautorů lexikonu pochází patrně z německé jazykové oblasti (přinejmenším to tak vypadá podle jmen, když další informace o spoluautorech chybí). Pokud jde o témata, zahrnuje lexikon konzervatismus v praktické politice, politickém myšlení i v literatuře a náboženství.

Z celkového počtu 324 hesel tvoří velkou většinu hesla jmenná (průměrně o rozsahu jedné a půl dvousloupcové, hustě tištěné strany většího formátu). Pokud jde o německý svět, setká se běžný český čtenář pravděpodobně se značnou částí jmen poprvé. Stojí za zmínku, že asi 80 z postav, kterým je v lexikonu věnováno heslo, je šlechtického původu. Pojmových hesel obsahuje slovník něco přes 40; jedná se jak o obecně teoretické pojmy – jako např. autorita, svoboda, celistvost, obecné dobro, spravedlnost, domov, instituce, národ, právo, hodnoty –, tak pojmy označující historické fenomény – jako absolutismus, osvícenství, německý idealismus, libertarismus, sociální konzervatismus, totalitarismus. Další odlišitelnou skupinu (v počtu asi 30) tvoří hesla o konzervativních spolecích, hnutích, stranách a časopisech (jedno heslo tvoří dokonce samotným redaktorem lexikonu založený časopis *Criticón*). Vedle toho obsahuje lexikon 5 obsáhlejších souhrnných hesel: americký, německý, anglický, francouzský a švýcarský konzervatismus.

Každé heslo je opatřeno rozsáhlou bibliografií. Ta je rozdělena do oddílů: životopisné knihy o autorovi, díla pojednávaného autora, edice těchto děl, jejich překlady do německého jazyka, literatura k pojednávanému heslu. Minimální počet titulů v literatuře k významnějším heslům bývá 20, výjimkou není počet okolo 60 u těch nejvýznamnějších nebo souhrnných hesel.

Redaktor lexikonu, Caspar baron von Schrenck-Notzing, je sám mimo jiné autorem hesla „Konzervatismus, konzervativní“, jehož obsah nám může napovědět něco o kon-